

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

RAZKRIVANJE SLOVENSKE BESEDNE ZAPUŠČINE 18. STOLETJA: VPOGLED V POPOVIČEVO PRIMERJALNOJEZIKOVNO IN NAREČNO SLOVARSKO DELAVNICO

Janez Žiga Valentin Popovič / Johann Siegmund Valentin Popowitsch: *Glossarium vindicum*. Osnutek slovenskega slovarja iz druge polovice 18. stoletja. Entwurf eines slowenischen Wörterbuchs aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Uredil Richard Reutner v sodelovanju s Petrom Weissom. Herausgegeben von Richard Reutner in Zusammenarbeit mit Peter Weiss. Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Linguistica et philologica; 19), Ljubljana 2007. 118 str.*

»*Dialecti variant, quia in alia provincia aliae res illi sunt opes*«¹

1.0 Misel o različnosti narečij, ki jo je v obravnavanem osnutku slovarja pri razlagi iztočnice *blago* zapisal avtor Janez Žiga Valentin Popovič (1705–1774), vsestranski znanstvenik, poliscientist, naravoslovec (botanik, zoolog, oceanograf, mikolog), jezikoslovec (germanist in slavist, slovníčar, slovaropisec, etimolog, dialektolog), profesor zgodovine, prvi profesor za nemški jezik in govorništvo na dunajski univerzi, predstavlja primerno izhodišče za predstavitev pokrajinsko in primerjalnojezikovno zasnovanega rokopisnega slovarskega gradiva na 480 listkih z večinoma slovenskim jezikovnim izhodiščem, ki se je ohranilo v rokopisni zbirki NUK v Ljubljani pod signaturo Ms 423 in so ga uporabljali za slovenski jezik vneti razsvetljevci od Pohlina do Vodnika, kar nam dokazuje Vodnikov zapis na prvem listku s podatkom, da je rokopis s črkami *m, n, o, p* prejel od Modesta Šraja, ki ga je prejel v dar od Marka Pohlina.²

1.1 J. V. Ž. Popovič, naravoslovno in jezikoslovno zavzeti učenjak s srede 18. stoletja, ki je svoje jezikoslovne raziskave po spletu življenjskih okoliščin in poklicne usode usmeril v nemški jezik, za katerega je napisal slovnico in dva slovarja, ki sta izšla po smrti, je bil vpet tudi v zgodnje obdobje slovenskega prarodnega jezikoslovnega dela in bil na več ravneh predhodnik slovenskega razsvetljenkega znanstvenega gibanja in jezikovnega preučevanja, a je na naših tleh ostal v senci ustvarjalnih načrtov in dosežkov kasnejših preroditeljev. Njegov slovenistični slovarski rokopisni prispevek je služil kot vir njegovim naslednikom, sprva Pohlina, nato članom Zoisovega krožka, in se pri tem deloma porazgubil, bil premalo cenjen na slovenskem jezikoslovnem obzorju, čeprav je o več njegovih rokopisih, ki se do danes niso vsi ohranili, pisal že M. Pohlin v svoji bibliografski zbirki *Bibliotheca carniolae*,³ v slovnici se je

* Prispevek vsebuje posebne znake iz vnašalnega sistema ZRCola, ki ga je na Inštitutu za slovenski jezik F. Ramovša ZRC SAZU razvil dr. Peter Weiss.

¹ [Narečja se razlikujejo, ker v različnih pokrajinah različne stvari predstavljajo bogastvo]. N. d. (Popovič 2007), 33, prevod n. d., 10, kjer prireditelja poudarjata, da je Popovič dokumentiral nemška kot tudi slovenska narečja ter izhajal iz njihovega bogastva in njihove možnosti bogatenja knjižnega jezika.

² »Manuscripta Popovizhiana M N O P. i. e. Joannis Sigismundi Popovizh Slavo Vinido e Com. Cileiensis mihi Valentino Vodnik Statuo Vinido ex Agos Labacensi donata A Domino Modesto Shraj Qui ea a P. Marco Pohlina accepit dono«. Dr. Kozmi Ahačiču se zahvaljujem za dopolnilo k prevodu.

³ Pohlin pod geslom Poppovitsch omenja v rokopisu: a) izpiske iz Bohoričeve slovnice, nepomembne knjižice z letnico 1684, ki mu je redka ptica (pod B pa pri Bohoriču navaja v naslovu pravo letnico z latinskimi številkami (Pohlin 2003: 334 (faksimile: 220)); b) zamisli in priprave za izdajo slovenske slovnice, tj. Slovencev ali južnih Vindov; c) Poskus slovensko-kranjskega slovarja; d) splošni slovar in e) sodba o Pohlinovi slovnici (Pohlin 2003: 393 (faksimile 279, prevod 535)).

pohvalno izrazil o njem J. Kopitar in ga označil za slavističnega entuziasta (Kopitar 1808: XLV),⁴ l. 1881 je o njegovem življenju in delu (tudi o posmrtni kraji rokopisov) obširno pisal L. Žvab,⁵ v 20. stoletju pa pomembni literarni in jezikovni zgodovinarji F. Kidrič,⁶ A. Breznik,⁷ J. Stabej,⁸ F. Jakopin,⁹ P. Weiss.¹⁰ V spremni študiji je P. Weiss opozoril na prispevek slovenskih naravoslovcev Z. Bufona in K. Bajca o Popoviču v *Zborniku za zgodovino naravoslovja in tehnike* iz l. 1979.¹¹ Več pozornosti so njegovemu življenju in delu posvetili od 90-ih let dalje avstrijski jezikoslovci, ki so imenovani v uvodu pričujoče izdaje slovarja,¹² pred tem pa je bil njegov germanistični prispevek omenjan predvsem v enciklopedičnih izdajah, njegovemu nemškemu slovniškemu delu pa je bila posvečena tudi disertacija (V. Prestini, 1913). V zadnjih letih je po zaslugi dunajskega germanista R. Reutnerja izšlo več Popovičevih nemških dialektoloških in slovaropisnih del (razdelek *Dialekti* iz njegovih raznovrstnih spisov,¹³ avstrijski slovar *Vocabula Austriaca et Stiriaca* III (Frankfurt/M. idr.: Peter Lang, 2004) in pravopisni spisi (Hildesheim, Zürich, New York, 2005)).

1.2 Z avstrijsko-slovenskim sodelovanjem jezikoslovcev Richarda Reutnerja in Petra Weissa je Popovičevo ohranjeno slovenistično slovarsko delo doživelo ponovno znanstveno pozornost. Z objavo osnutka slovenskega slovarja, ki je bil po besedah urednika in sodelavca »najbrž zamišljen kot podlaga za dejansko nikoli objavljeni slovensko-nemški slovar oz. za slovar slovenskih narečij« (n. d., 10), je postal dostopen javnosti. Na podlagi Popovičeve okrajšane reference (*Gloss. Vind.*) v avstrijskem slovarju sta ga prireditelja na novo poimenovala kot *Glossarium vindicum*, doslej je bil namreč v strokovni literaturi poznan po Pohlinovem poimenovanju v *Bibliotheci carnioliae* kot *Specimen Vocabularii Vindo-Carniolicum* [Poskus slovensko-kranjskega slovarja] (Pohlin 2003: 535), ki ga je Pohlin uporabil kot vir za svoj slovar *Glossarium slavicum* (1792).

2.0.1 Objava ne v celoti ohranjenega Popovičevega slovenskega slovarskega gradiva, o čemer pričajo Pohlinovi navedki v *Glossarium slavicum*, ki jih v gradivu ni, poleg osrednjega slovarskega dela, ki je iz težko berljivega rokopisa natisnjen v diplomatičnem prepisu z nekaterimi uredniškimi dopolnili in popravki, obsega spremna besedila, ki so objavljena dvojezično, v slovenskem in nemškem razpravnem jeziku: Predgovor, Uvod s predstavitvijo gradiva (zgradbe, izročila in datacije rokopisa), krajev, s (kulturno)zgodovinskimi, narodopisnimi, naravoslovnimi

⁴ Jernej Kopitar, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach: Wilhelm Heinrich Korn, 1808 [i.e. 1809].

⁵ Lovro Žvab, Ivan Ž. V. Popovič, slovénk pisatelj, *Ljubljanski zvon* 1881, 106–110, 179–182, 235–240, 300–307, 366–370, 425–432, 494–500, 625–630, 761–766.

⁶ Popovič (Popowitsch) Janez Sigismund Valentin, *Slovenski biografski leksikon* 2, Ljubljana 1933–1952, 443–455.

⁷ Anton Breznik, Popovičev *Specimen vocabularii vindocarniolicum* ter Pohlinov *Glossarium slavicum*, *ČJKZ* 1927/6, 91–99.

⁸ Jože Stabej, spremna beseda v M. Pohlin, *Glossarium slavicum*, 1792, Faksimile der 1. Ausg. = Faksimile 1. izd., München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1972, XVIII–XXII.

⁹ Franc Jakopin – Tone Wraber, Popovič, Janez Sigismund Valentin, *Enciklopedija Slovenije* 9, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, 144–145.

¹⁰ Peter Weiss, *Vocabula Austriaca et Stiriaca* 12 (Frankfurt am Main 2004), *Jezikoslovni zapiski* 12/1, 2006, 147–151; isti, Janez Žiga Valentin Popovič, *Slovenščina med kulturami*, Zbornik Slavističnega društva Slovenije, (ur. M. Košuta), Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2008, 361–362.

¹¹ Weiss nas seznanja, da je Z. Bufon zavrnil tudi Kidričeve in Gspanove očitke o pomanjkanju Popovičevega domoljubja (n. d., 103), kar dokazujejo tudi besedni primeri iz slovenskega jezika.

¹² Gl. navedbo imen pod 2.1.1.

¹³ *Der Abschnitt »Dialecti« aus den vermischten Schriften des Johann Siegmund Valentin Popowitsch (1705–1774)*, Wien: Edition Praesens, 2003.

podatki, primerjavo s Pohlinovim slovarjem *Glossarium slavicum* ter bibliografskimi podatki o Popovičevih virih, Povzetkom in z navedbo primarne in sekundarne literature. Osrednji del, 2. poglavje (Besedilo / Text), vsebuje oštevilčena prepisana besedila iz 480 listkov v nemškem in latinskem razlagalnem jeziku, s pretežno slovenskimi iztočnicami, razloženimi z latinskimi, nemškimi, pa tudi drugojezičnimi ustreznici in komentarji ter viri. V 3. razdelku z naslovom Pojasnila so dodane razlage oz. komentarji k posameznim (22) zapisom z razlago posameznih latinskih izrazov oz. zvez ter predvsem zemljepisnoimenskih poimenovanj ter s sklicevanjem na dopolnilne vire oz. literaturo. V 4. poglavju je naveden seznam Popovičevih virov, ki jih zbirka ne vsebuje in sta ga izdelala prireditelja, v 5. so dokumentirani posnetki rokopisa – začetnega listka in 28 izbranih zapisov iz gradiva, tudi več listkov obsegajoče besedilo pri eni iztočnici (npr. 223–226 pri *metva* z opisom dogajanja pri metju prosa). V 6. poglavju je P. Weiss predstavil »Življenje in delo Janeza Žige Valentina Popoviča«. V 7. razdelku sta dodani nepogrešljivi »Kazali slovenskega in drugega slovanskega«, tj. lastnoimenskega seznama predvsem krajev, pokrajin, prebivalcev, jezikov in narečij (7.1), ter jezikovnega gradiva v slovenščini in 9 slovanskih jezikih (7.2).

2.0.2 Knjigo je izdal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, založila pa Založba ZRC. Izid knjige so omogočili Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, Občina Vojnik in Austrian Science Research Liaison Office (ASO) Ljubljana. Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU razvil Peter Weiss.

2.1.0 Za naslovnico in vsebinskim kazalom je ponatisnjena grafika Mihe Maleša, ki je avtorja med drugimi rojaki upodobil v svoji knjigi *Slavni Slovenci* l. 1938. V predgovoru so utemeljeni razlogi za objavo sicer skromnejšega rokopisa J. Ž. V. Popoviča, doslej objavljenege in širši javnosti nepoznanega, in vzroki za sodelovanje obeh prirediteljev, ki izhajata iz okolij, povezanih z avtorjevim življenjem. Posebej pa so imenovani slovenski in avstrijski strokovnjaki, ki so pripomogli k izdaji slovarja s poznavanjem hebrejščine, latinščine in grščine, pri kazalih pa so sodelovali še strokovnjaki za slovenski in druge slovanske jezike (iz Hrvaške, Slovaške, Češke, Nemčije (za gornjelужиško).

2.1.1 Uvod nas seznanja z opisom rokopisa, 480 vpisov s črnim črnilom z nekoliko manj iztočnicami oz. slovarskimi sestavki pa je šele v 20. stoletju ne popolnoma natančno oštevilčil Janez Logar. Iztočnice so večinoma v slovenskem jeziku, razlage predvsem v nemščini in latinščini, etimološke tudi v grščini in hebrejščini, v omejenem obsegu tudi v italijanščini, francoščini in madžarščini. Opozorjeno je tudi na oživljeno zanimanje za življenje in slovaropisna dela učenjaka slovenskega rodu pri tujih raziskovalcih v zadnjih desetletjih: poleg urednika Reutnerja so se ukvarjali z njim W. Haas (1987), P. Kühn (1987), R. Kornhofer (1992), K. Faninger je objavil o njem obsežno monografijo (1996), L. M. Eichinger (2001), H. Leeming (2001)). Popovič je želel sestaviti mednarodni fonetični zapis za različne jezike. V preglednici in s primerjavo med Pohlinovo pisavo, bohoričico in današnjo pisavo so predstavljeni razlikovalni znaki, ki jih je Popovič uvedel za sičnike in šumevce *c, č, s, š, z, ž* ter *h* in *h̃*: *t, z, w, ʀ, m̄, z, ʃ, ʃ̄, ñ*. Ugotovljeno je, da je Popovič imel »svoje lastne predstave o pravopisu« (tam, 10); grafično je ločil tudi glasovno vrednost *e*-jevskih fonemov (širino je označeval z *è* (npr. *blék*), ožino z *ê* (*brêg*), polglasnik z *ǣ, ǣ̄* (npr. *oberwe, obêrwe*), ima pa tudi druga (naglasna) znamenja, ki na tem mestu niso posebej navedena in opisana: *á* (*welá*), *é* (*zaporédam*), *è* (*bèrw*), *í* (*kobilla*), *ó* (*kókola, powódña*), *ù* (*pùtrih*); *è* (*dèvečka*), *ę* (*dędec, dęemat*), *o* (*zlo*).

2.1.2 Glede datacije navajata prireditelja več virov, tako časovne in krajevne omembe v slovarskih sestavkih, ki pa niso eksplicitne, najzanesljivejše merilo so letnice uporabljenih virov, ki delo postavljajo v 60-a leta, morda po upokojitvi l. 1766. Natančno so po današnjih državnih

teritorijih našeti tudi omenjeni kraji in pokrajine iz 7 držav (Avstrije, Češke, Hrvaške, Italije, Madžarske, Nemčije in Slovenije, kjer so navedene tudi pokrajine in reke), največ je seveda slovenskih, in sicer iz Popoviču bolj poznanega osrednještajerskega prostora.¹⁴

2.1.3 Avtorja poudarjata kulturnozgodovinsko vrednost nekaterih slovarskih člankov (n. d., 1213) in se nadejata možnosti novih raziskav »ne samo jezikovnega gradiva, ki ga je sredi 18. stoletja zbral in nam ga v svojih objavljenih in rokopisnih delih zapustil Janez Žiga Valentin Popovič« (n. d., Weiss: 104). Zgodovinsko je zanimivo geslo o uskokih (428), narodopisno pa o metju prosa. Tematsko je opozorjeno še na poimenovanja stanov in poklicev, jedi in pijače (npr. *mlinci*, *ocvirki*, *pogača*, *potica*, *presta*, *slivovica/slivovec*, ki jo omenjata kot najbolj znano slovansko izposojenko v nemščini), ter naravoslovne rastlinske in živalske izraze (predvsem imena ptic, pod s npr. *sloka*, *sraka*, *strnad*), ki predstavljajo 15 % besedja, za kar je navedel štiri dela, a začuda ne Scopolijevega dela *Flora Carniolica*, čeprav ga je imel v svoji knjižnici.

2.1.4 V naslednjem podpoglavju sledi kratka primerjava s Pohlinovim slovarjem *Glossarium slavicum* (1792), ki je Popovičevo zbirko imel za enega od virov, a je veliko obsežnejši kot ohranjeno Popovičevo gradivo (ne vemo pa, koliko se ga je izgubilo):¹⁵ ponazorjena je na dveh primerih (*pogača*, *čoln*). Moja omejena primerjava Popovičevega besedja pod črko *a* in *b* s Pohlinovim je pokazala, da ima Pohlinov slovar pod črko *a* le eno besedo (*aškr*), ki jo ima tudi Pohlin poleg sto drugih, pod *b* pa 37, Pohlin pa še 60 več. Pohlin Popovičevega gradiva v današnjem obsegu ni v celoti izčrpal, temveč je upošteval, kar se mu je zdelo pomembno,¹⁶ slovenske besede je Pohlin prilagodil svoji pravopisni in glasoslovni normi, npr. *blago* – *blagu*, *bog* – *Buh*, *broun* – *brumne*. Popovičeve tujejezične vzporednice in komentarje je zajel v celoti (npr. pri *bik*¹⁷) ali le deloma in jih večinoma dopolnil z navedki iz drugih virov (npr. pri *bog* je navedel le frigijsko (Phrygibus), ne pa hebrejsko, pri *bled* so zapisane različne germanske ustreznice, ki jih Popovič nima, a tudi Popovičeva grška izvorna beseda, doda mu pa še drugo po Wachterju; pri *blek* ima Popovič le nižje saško, Pohlin pa še latinsko, germansko, grško, švedsko, islandsko). Dvakrat je Pohlin pri tej črki omenil Popovičevo ime: pri *blago* navaja po Popoviču tudi narečne razlike in omenja pokrajinsko določene poklice (Kranjci so trgovci, Štajerci (Vindi) poljedelci, Hrvati živinorejci: »ait Popovitsch: bonum mobile aequae, ac immobile: Carniolis Merx : Croatis Pecus, uti latinis pecunia«); Pohlin sledi Popoviču tudi v nekoliko spremenjenem navedku o narečnih razlikah, ki jih pomensko opredeli (»Dialecti significationem variant«), tudi drugi del izrazi z drugimi besedami, ko omenja pokrajinsko različna ljudska opravila (Pohlin 1792: 13). Pri *bresqva* ob navedenem Popovičevem izvoru (iz starofrancoskega *presse* z variantami v Languedocu) poda svojo razlago iz latinskega *Persicum* (Pohlin 1792: 15).

2.1.5 Pri obravnavi virov (n. d., 14) velja poudariti pri Brezniku ugotovljeno pomembno dejstvo, da je tudi Popovičevo slovensko in slovansko besedje služilo kot vir za nemški slovar J. C. Adelunga. Z navajanjem splošnega, zgodovinskega, hišnega, gospodarskega leksikona v gradivu je utemeljen avtorjev enciklopedični pristop. Viri so preverjeni s seznamom v avstrijskem

¹⁴ Prim. 2.4.1.

¹⁵ Op. avtorice prispevka.

¹⁶ Pod *b* (in *w*) ima npr. *baba*, *babca*, *barat*, *børv*, *berš*, *bik*, *blago*, *bled*, *blek*, *bog*, *bogat* (Wogat), *bor*, *brečem*, *breg* (pod Wreg), *brej(a)*, *brenta*, *breskva*, *broč*, *brod*, *broun* (pod *brumne*), *bučela* (le glagol *bučim*), nima pa nekaterih lastnoimenskih, narečnih besed in besedotvornih različic (npr. *Beč*, *bærgles*, *Bistrica*, *bohači*, *bolez* (*bolan*), *borka*, *barouz*, *brunu*).

¹⁷ Pohlin (1792) ima pravilno *Armoriscis capra*, tako tudi Wachterjev slovar, v objavi *Glosarija* je na tem mestu zapisano *Amoricis* (n. d., 33), izpadel je *r*, ki ga ima tudi izvornik. Tudi Pohlin ni vedno ustrezno bral Popoviča, pri *aškr* ima npr. za »Svionischen *skard*« zapisano »a *Srionico*«.

slovarju: v obeh prevladuje raba nemško-latinskega slovarja J. L. Frischa in slovarja *Glossarium germanicum* J. G. Wachterja (1737), dodanih je le nekaj novih del. Razvidna je raba kajkavskih slovarjev J. Belostenca (1740) in G. Habeliča (1670), lužiskosrbskega slovarja A. Frencla (1649). Delež samostojnega je težko razpoznati: zbrano narečno gradivo je po biografskih podatkih pridobljeno tudi na ekskurzijah s terenskimi raziskavami in zapisovanjem gradiva na tablico, kar potrjuje njegov empirični pristop pri zbiranju narečnega besedja.

2.1.6 V povzetku je osnutek slovenskega slovarja predstavljen v primerjavi z nemškima zbirka kot manj pomenskorazlagalno popolno delo, ki »ima vrednost zgodovinskega dokumenta« (n. d., 16), z omejenim vplivom, razen Pohlinove eklektične vključitve v svoj *Glossarium*, in s kulturnozgodovinsko vrednostjo ter spoznavanjem avtorjevega pojmovnega sveta. Opozorjeno je tudi na predznanstveni primerjalnojezikovni pristop, ki ne podaja ustreznih etimologij (npr. angleško *day* 'dan' vzporeja s štajerskim 'čas' *keday*).

2.2.0 Osrednji del (Besedilo / Text) na 40 straneh prinaša diplomatski prepis vseh ohranjenih 480 zapisov in zaznamkov, ki zaradi obravnave določenih besed na več listkih (npr. *drože, gad, hiša, metva, sliva, stan, višna* itd.) vsebujejo nekoliko manjše število še neurejenih, priložnostno zapisanih in podatkovno zelo heterogenih slovarskih sestavkov, ki prinašajo različne jezikovne podatke: glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne podatke, pomenske razlage, sopomenske, enakopomenske, enakoizrazne in raznopomenske (heteronimne) izraze, narečne različice ali pomene, medjezikovne primerjave, ne vedno posrečene izvorne izpeljave itd., pa tudi druge zgodovinsko, etnografsko, kulturološko zanimive opise in navedke.

2.2.1 Popovičevi zapisi sestojijo iz večinoma slovenske občno- ali lastnoimenske iztočnice, ki ima ob sebi različno število drugih slovaropisnih podatkov prevodne in razlagalne vrste: npr. pri *Braslovče*¹⁸ pred nemško ustreznico navede oblikoslovni podatek o številu (množinski samostalnik), pri *Tuj*, Poetovio obrazloži ime glede na naseljence in njihov jezik (423), pri *Cilouc* (Zilouz) ima le pojasnilo, da tako poimenujejo mesto Klagenfurt koroški, kranjski in štajerski Vindi (464); pri *Primorci* le s krajevno in pokrajinsko opredelitvijo obmorskih Hrvatov (317), pri *Uskoki* doda zgodbo kot razlago tega vzdevka za prebivalce Senja (428). Izjemoma je na enem listku navedena samo gola iztočnica, nadaljevanje pa sledi na naslednjih: npr. *jewša* (124), *Réka* (331). Iztočnica ni vedno v slovarski obliki: npr. *gorí* (91), *goworí* (92), *welá* (441), *wpije* (450); lahko je tudi večbesedna: npr. *dedec un baba* (57), *oku (kurju)* (252). Ob sebi ima včasih še istokorensko podiztočnico ali zvezo: npr. *grilec, grilček* (95), *neskrivlen, odprt, odprtiga srca* (244), *višaj, na višaj gledat* (432); lahko tudi več tvorjenk iz iste besedotvorne podstave.¹⁹ Lahko je zapisana v narečni podobi: npr. *Hamc* – hrib pri Kamniku 'Homec' (100), *jelovca* (der Ofenleim) (114), *lonc* (201), *osonk* (gorenjsko) 'oselnik' (259), *štrinjek* (348). Iztočnica je lahko tudi tujejezična: hrvaška (npr. *platit*), slovaška (npr. *diewečka, pan*), angleška (*day*), nemška (npr. *Butterich, Presaun*), nizozemska (*Droessen*), ukrajinska (*palí*) itd. Abecedna ureditev ni vedno upoštevana (pod črko *d* ima npr. *Dob, Bona, diewečka, dina, doidem, doteknat, dražit, Dan, day, de* itd.). Nekatere iztočnice so navedene dvakrat: npr. pri *dvor* (68, 69), *gad* (80, 81), oz. so tujejezične vzporednice obravnavane na samostojnih listkih: npr. *drože* (63, 64, 65), *Drusen* (67), *Droessen* (71), vmes so iztočnice *drozg* (66), *dvor* (68, 69) in *Djuri* (70).

2.2.2.1 Slovarsko gradivo je predstavljeno dvo- ali večjezično, slovenski iztočnici sledijo tujejezične ustreznice: npr. »*igla, acus*« (119), »*juža, Suppe*« (122); trijezično (še nemško in

¹⁸ Iztočnice so v tem prispevku večinoma zapisane v prečrkovani obliki.

¹⁹ Prim. pri *dvor* pod 2.2.3.3.

latinsko, zlasti pri živalskih in rastlinskih izrazih: npr. »*pouχ*, d. i. polχ, glis, Pilchmaus« s pomensko motivacijo in navezavo na islandski pomen *pol* 'luknja', ker živijo v luknjah, ki danes ni veljavna, ampak je vezana na barvo kožuha). Izjemoma je lahko tudi enojezično: npr. »*πῆικor* der Krainer« (320), pri *Djuri vrate*, z dodano sopomenko, krajevnim heteronimom in izgovornim podatkom: »*Gyuri* (lies *djuri*)« za mesto Rab, Jaurinum (70). Kot je razvidno, vsebuje s primerjalnojezikovnega vidika še druge tujejezične vzporednice, ki ne služijo zgolj pomenskemu razlaganju kot po navadi nemške in latinske prevodne ustreznice, temveč potrjujejo tudi jezikovne povezave in izvor: npr. »*jest*, edere, Islandis gesta« (117), pogosto z navedbo grške (pri *hlev*, *jebat*, *klonc* (collis), *kobila*, *kvas*, *liška* (češko) pa tudi hebrejske, kaldejske idr. izvorne vzporednice (npr. pri *bog* (arm, pauper) navaja ob latinskem še hebrejski citat iz svetega pisma (19)), od neslovanskih je navedena občasno še švedska, francoska, keltska, alemanska, gotska, madžarska, turška, finska, španska, italijanska, nizozemska, belgijska (pri *kuca* (cunnus) »Belgis kutte« (179)), islandska idr. ustreznica, včasih izpisana iz omenjenega vira.

2.2.2.2 Slovski sestavki so različne dolžine in vsebujejo različne nesistematično razporejene podatke, od skromnih, ki vsebujejo poleg iztočnice le latinsko in/ali nemško ustreznico: npr. »odēja, Bettdecke in genere« (251), *podlusk*, ein Fisch Acrogonii (294). Pri nekaterih je dodano še krajevno določilo: npr. pri *pirh Carniol.* (284), poleg razlage v nemščini (rdeče jajce) in oznake spola (m.); pri drugih izvorni podatki: npr. pri *hlev* z izpeljavo iz grške izvorne besede ipd. (104). Včasih je v nemškem razpravnem jeziku razložen samo pomen slovenske iztočnice: npr. *postava*, das *Capitel eines Buches* 'poglavje' (300), »mirmik ist in Krain *ein Mezen*« (228), ali samo izvor: npr. pri *kad* (128) iz hebrejščine itd. Lahko pa so razširjeni z raznovrstnimi podatki, ponazarjalnim gradivom zlasti iz svetega pisma, sklicevanjem na vire in so pravcati enciklopedični sestavki. Poleg slovarskega navajanja besed z neglagolskimi zvezami so iztočnice razložene pogosto tudi z glagolskimi stavki oz. s kombinacijo obojega: npr. *deska* (42, 43), *fletni* (78), pri *dob* so poleg potrditev poimenovanja v več slovanskih jezikih navedena tudi lastnoimenska poimenovanja: *Sweta Maria wdobji* 'cerkev blizu Celja', češko mesto *Dub* blizu Prage (45); pri *Gron* 'grom, Jupiter' omenja galsko *gronder* in navede trivrstično pesem, ki vsebuje ta glagol (94) itd. Dopolnila niso le jezikovne narave, temveč tudi etnografsko zanimiva: npr. pri *potica* in pri moravski ustreznici *baba* dodaja še podatke o razlikah sestavin v nadevu: Moravani dodajo mak, slive, Vindi orehe, smetano, med, slanino (301).

2.2.2.3 Primerjalnojezikovno izhodišče Popoviča usmerja tudi v medjezikovne povezave, ki jih dopolnjuje tudi z navedbo podatkov iz raznih virov ter lastno jezikoslovno utemeljitvijo: npr. pri *fant* (76) nas napoti k Frischu 24, col. b; pri *wišna* omenja Frischev podatek, da imajo Francozi v tem pomenu besedo *guisne*, kar se mu zdi mogoče, s pojasnilom, da bi prevzeli slovansko, turško, grško besedo *wišna* z njihovo običajno spremembo *W* v *gu*. Frischa (»S. 241 Sp. A am Ende«) navaja tudi pri *wart* (*adnowart* 'einmal') pri dravskih Vindih nad Mariborom za *mal* zaradi podatka, da je nekdanje imelo enak pomen tudi *fahrt* v nemščini, tako govorijo tudi tirolski hribovski prebivalci (433). Medjezikovno ujemanje poimenuje z latinskim glagolom *consonare*: npr. *maček*, *mačka* se sklada z galskim *Masque* (212). *Gazit* se ujema z nemškim samostalnikom *Gasse*. Izvor nakaže s predlogom *von/ex* (npr. pri *kožuh* iz hebrejščine, pri *klicam* iz grškega glagola). Večkrat opazimo t. i. ljudskoetimološka izvajanja: pri *lastoviza* ob štajersko *lastovca* omenja še kranjsko *glastovca* po glas (188), kranjsko *grabec* 'vrabec' od grabi, rapit (92), pri klabuk iz *globoku* (138) itd. Tudi nekatere druge razlage izvora danes ne veljajo (npr. pri *podgana* iz pod 'kašča' in gan 'premikati se' (292), *podlazca* iz pod in laziti (293), *hrast* iz *χρᾶω* 'naznanjam božji izrek' (107) idr.). Zasledimo tudi popravek podatka v viru: npr. pri *meh* (219) je dodal kritično pripombo o nenatančnosti zapisa pri Belostencu, ko zapiše na barbarski način (»auf eine barbarische Art«) latinsko *muscia* namesto *muscus*.

2.2.2.4 S kazalkami se sklicuje na vire: npr. znotraj slovarskega sestavka pri *mora*: »Vid. Nachtmär Wacht. Vid. omnino Mare Frisch Wörterb. 642 Sp. b.« (236). Kazalka redko nastopa kot samostojni sestavek: npr. »kova, vid. Kote in Frischio« (156). Izjemoma je na listku navedena samo kazalka na naslednji listek: »s. letos« (185). Pri sorodnih izrazih *glina* (85) in *jelovca* (114) je namesto vodilke opisno na obeh mestih opozorjeno na poimenovalno razliko glede na uporabo v pekarstvu (*jelovca*) in lončarstvu (*glina*).

2.2.3 Če podrobneje razčlenimo jezikovne podatke, ki jih Popovič dodatno navaja v precejšnjem številu slovarskih sestavkov, lahko izluščimo mednarečne in medjezikovne razlike tako na izrazni ravni (glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne, besednozvezne razlike) kot tudi pomenske razlike, ki so razložene v dodanih komentarjih, jezikoslovnih utemeljitvah.

2.2.3.1 Slovensko narečno gradivo vsebuje podatke o glasoslovnih različicah z navedbo na enem ali več listkih: npr. *děb*, *odáb*, *woděb* (56); *nagnoj* (238), *negnoj* (239); *jewša*, karnijski Vindi *owša*, škofjeloško *woša* (124127). Velikokrat so omenjene tudi glasoslovne spremembe, včasih kot domneva z vprašajem: omenja npr. izgovor s protetičnim v pri *Wurh* (*sueti*) za *H. Ulrich* (458); pri *drože* se tuji *s* premenjuje z *ž* (75) (podatek je naveden na samostojnem listku); pri *fant* zapiše, da Vindi nimajo črke *f*, kar kaže na tuji izvor besede; sprašuje se, ali je pri *janka* ob ujemalni galski obliki *jaque* dodan *n* (n?) (110); pri *miza* navaja oblike *mesa*, *mese*, *myse* in latinsko *mensa* razlaga z epentezo s sklicevanjem na Wachterjev slovar ipd. Nekatere glasoslovne variante tudi časovno določa: npr. kranjsko *dan* je starejše od štajerskega *děn* (52); *moj god* rustice *goud* (88). Včasih v oklepaju navede tudi izgovor (prim. Gyuri). Glasovne razlike so prikazane tudi v različnih jezikih: npr. pri *meh* dalmatinsko *mah*, madžarsko *moh* (219) itd.

2.2.3.2 Iz gradiva lahko v omejenem obsegu črpamo tudi oblikoslovne podatke: npr. pri *dež* (41) so navedeni še stranski skloni: *deža*, *vdežu*, *z dežam*; pri *bolezn* še glagolske oblike in samostalniške posebnosti (feminizacija): *bolí*, *je bolél*, *bolelu*; *zobi me bolijo*, *so me boléli*, *persee so me boléle* (22). Nekatere besede imajo tudi slovnične oznake (npr. *finkušte* plur., »laški, a, o, fertig« (184) itd.

2.2.3.3 Besedotvorni podatki so navedeni na istem listku ali samostojno; poleg iztočnice so lahko v naslednjih vrsticah navedeni še drugi člani besedne družine: npr. kar dvakrat pri *dvor*: *Dwor*; *dworni*, *dwornost*, *dworiše* (68), *dvor*; *dvorni*, *dwornost* (69) – pri tej iztočnici navaja še češke glasoslovne in besedotvorne različice (*dwur* ...); *gaz*, *gazit* (82); *bor* (23), *borka* dolnjsko, pod Ljubljano (24), *barouc* pri Škofji Loki (25); *negnoj*, *negnojouna* (239); *Jereb*, *Jerebica* z opozorilom na žensko končnico *-ica*, pri *zle* (456) navaja obliko *zlega*, iz katere izpelje imenovalniško obliko; včasih razloži sestavo tvorjenke ipd.

2.2.3.4 Frazeološke podatke navaja za slovenščino in druge jezike: npr. pri *brečati* ukrajinsko *jak sobaka breče* (27); pri *gron*: *De te gron vdari* (94); navaja pa tudi samostalniške in glagolske zveze: npr. pri *povodnja*: *swě(t)na powódńia* (304), *britku trpljenje* ((32, 33) pri *zlo*: *za zlo mam* (466) ipd.

2.2.3.5 Vzporejanje izrazov v različnih jezikih ne omogoča samo spoznavanja glasovnih razlik ali izvorne izpeljave, temveč nas seznanja tudi z medjezikovnimi in mednarečnimi poimenovalnimi in pomenskimi razlikami: npr. *dinja*, melo označuje v narečju Slovakov splošni samostalnik, tj. bučo, za *dinjo* pa imajo samostalniško zvezo *Turecka dinja*, navadna buča je poimenovana *tikwa* (48); heteronim je tudi *gad*, ki je poimenovanje za kačo, pa tudi za močerada (Radovljica), štajerski tavtonim je *mačarat*, enak pomen ima v slovenskem jeziku tudi iztočnica

mačurek (213), ki jo vzporeja s francoskim narečnim glagolom *machurer* 'popackati', kakor je poimenovan tudi tiskarski vajenec (*un machurat*). Narečne pomenske tančine omenja tudi pri *množca*: gorenjsko pomeni ljudstvo, navadno *kup*, *množca ljudi*, tudi samo *ludi*. Večpomenskost označi z oštevilčenjem pomenov pri iztočnici *ocvirki* (264): »1) Die Krämeln« /.../ »2) Die Knobbren der Eichbäume«. Poleg *dedec*, avus (58) navaja še preneseni pomen 'del zaponke' (*dedec un baba*) (57). Pri iztočnici *pounik* namesto tujejezičnih ustreznic navaja sopomenko: *pounik* enako kot na Kranjskem mirnik ((302). Medjezikovne raznopomenke omenja pri *kmet* (146, 147): poljsko je baron, češko sodna oseba, večnik; pri *knez* (148–152) idr.

2.3 V seznamu Popovičevih virov sta prireditelja abecedno uredila in razvezala skoraj vsa primarno navedena dela (razen npr. *Boecl.*, kjer v pojasnilih domnevata morda strassburškega kanonika in botanika Boeclerja (n. d., 65)), nista pa sprejela sekundarno navedenih del in sveto-pisemskih navedkov. Pri razvezavi kratic sta se oprla na natisnjeni dražbeni katalog iz dunajske mestne knjižnice (Wiener Stadtbibliothek) s popisom knjig v Popovičevi knjižnici ob njegovi smrti.

2.4.1 Kazali slovenskega in drugega slovanskega sta dvojni (7). Prvo prinaša lastna imena in izpeljanke z okoli 86 iztočnicami in nekaj kazalkami, ki se nanašajo na slovenski in slovanski svet: na imena krajev, pokrajin, ljudstev, jezikov in narečij, ki so navedeni v slovarju. Pričakovano po terenskih raziskavah na domačih tleh prednjači njegovo ožje in širše rodno okolje: pri več besedah se pojavlja Celje, celjski, celjski Vindi, kot svoje rojake v nemščini in latinščini poimenuje avtor; pogosto omenja zlasti v več različicah Vinde/Vende, tj. štajerske Slovence, Kranjsko, Kranjce, kranjsko, medrečno Vinde oz. medrečno Vindijo (najbrž med Savo in Dravo), manjkraj Koroško, Gorenjsko, enkrat Dolenjsko, Goriško. V slovanskem svetu so najpogostejše omenjeni Hrvati, hrvaško, Slovaki, slovaško, manj poljsko, češko (v jezikovnem gradivu pa večkrat (pod 68, 195, 196 idr.), lužiškosrbsko, seže pa do ukrajinskih in zaporoških Kozakov, Rusov, navedena je tudi nadpomenka Slovani, slovanski. Med kraji prevladujejo tisti iz domačega okolja: Dobje pri Planini, Jamnik pri Vojniku, Ponikva, Pragersko, Slovenske Konjice, Žalec, pa tudi iz širšega slovenskega območja: Kamnik, 5-krat Škofja Loka, Idrija, Slovenj Gradec, do Gorice (posebej še goriški Travniki), Devina na zahodu, Celovca na severu, na vzhodu pa sega na Hrvaško (Karlovac, Krk, Senj, Otočac idr.). Omenjene so tudi reke (Drava, Hudinja, Reka, Sava, Savinja, Timav, Voglajna) in Jadransko morje. S kazalkami je v kazalu opozorjeno na drugačno izrazno podobo: npr. bog *prid. gl. ubog*, Hodinja *gl. Hudinja*).

2.4.2 Kazalo z jezikovnim gradivom, razvrščenim po jezikih, večinoma v slovenskem, redkeje hrvaškem, slovaškem, češkem, poljskem, posamično lužiškosrbskem, ukrajinskem, dva v ruskem, po eden v vendskem iz Rügena, v srbskem ter s 13 jezikovno nedoločljivimi zapisi besed, tako občno- kot lastnoimenskih, pri homonimih tudi besednovrstno določeno, bralcu olajša iskanje besed po oštevilčenih listkih in hkrati omogoča vpogled v obravnavano besedno bogastvo, zapisani pa so tudi glasoslovni, oblikoslovni, besedotvorni podatki in zveze. Z vodilkami so povezane različne glasovne podobe besed (*ptica* in *tica*, *vodeb* in *odab*).

3.1 Z objavo Popovičevega slovarskega gradiva je delno izpolnjen dolg do prvega pomembnega slovenskega jezikoslovca 18. stoletja, ki je spodbudno vplival na znanstveni, jezikoslovni in slovaropisni razmah prerodnega obdobja, zlasti na Pohlina, s katerim se je srečal na Dunaju, na Gutsmana na Koroškem ter na člane obnovljene akademije delavnih in preroditelje Zoisovega kroga, z iskanjem ustrežnejše pisave s pisanjem istih glasov v različnih jezikih z eno samo črko še posebej na Kopitarja. Škoda je, da objavljeno besedilo slovarja ni bilo prevedeno v slovenščino, tako ostaja dostopno le nemško in latinsko večšim bralcem. Prevod bi zaslužilo tudi njegovo prvo

natisnjeno naravoslovno-jezikoslovno delo *Untersuchungen vom Meere* (Raziskave morja) iz l. 1750. *Glossarium vindicum* je zato namenjen predvsem strokovni javnosti, saj omogoča nadaljnje pravopisne, besedoslovne, etimološke, dialektološke, imenoslovne, glasoslovne idr. raziskave; z dvojezičnimi spremnimi besedili, uvodom, seznamom besed, prikazom življenja in dela, kazaloma pa nagovarja k branju tudi vse ostale slovensko in nemško poučene bralce in vse ljubitelje slovenske besede, ki želijo поблиže pogledati v slovaropisno delavnico ali spoznati do sedaj nedostopen enciklopedično zasnovan primerjalnojezikovno ter narečno bogat osnutek slovenskega slovarja iz tretje četrtine 18. stoletja izpod peresa pomembnega štajerskega znanstvenika.

3.2 Ob branju Popovičevega besedja in pregledu seznama slovenskega jezikovnega gradiva pa se odkrivajo nekatere skupne točke z njegovim vzorovalcem M. Pohlinom, ki se je tudi navduševal nad posebnimi, redkimi, narečnimi, »eksotičnimi« izrazi, poimenovanji bogov. Nekatere besede iz Popovičevega slovenskega glosarija je vključil tudi v svoj slovensko-nemško-latinski slovar *Tu malu besedishe treh jesikov* iz l. 1781 (npr. *aškrt, barati, brgles, češminje, glastovca, grabec, likeb, mlinc, nagnoj, Svantevit*).

3.3 Na videz skromna zbirka nesistematično uslovarjenih izrazov iz različnih jezikov s priložnostnimi izpisi iz virov, avtorjevimi razlagami in jezikovnimi, leksikonskimi komentarji skriva v sebi kopico zanimivih podatkov, ki so ponujeni bralcem v nadaljnje raziskovanje in preverjanje oz. so dokument časa, ki nas preseneča s svojo pestrostjo pojmovnega sveta in avtorjevo jezikoslovno pronicljivostjo.

Irena Orel
Filozofska fakulteta v Ljubljani